

Можемо також судити, що однією з причин, що спонукала Григорія Хомишина остудити запал контактів з поляками були погрози українських націоналістів вчинити проти нього терористичний акт. У травні 1932 р. ієрарх написав листа О.Назаруку. У ньому, вказавши на інформацію щодо ймовірного замаху на себе, пропонує утриматись наразі від активних контактів з польською стороною [З, арк.46, 48].

Таким чином можемо сміливо констатувати, що єпископ Г. Хомишин був ініціатором і реалізатором програми українсько-польського порозуміння 1931-1934рр. На нашу думку програма Станіславівського єпископа не була капітулянтською. Г. Хомишин реально оцінював тогочасну етнополітичну ситуацію в Східній Галичині, розумів усю складність становища українців, і виходячи з цього будував плани порозуміння, був свого роду "прагматичним угодовцем". Ми вважаємо, що в час розбудови української держави на засада політичного та ідеологічного плюралізму повинні досліджуватись різні концепції, вивчатись різні програми в історичному контексті, особливо на даному етапі, коли між Україною та Польщею мають місце дружні відносини.

Література

1. Центральний Державний історичний архів України у Львові – далі ЦДІАУЛ. – Ф. 359.- Оп. 1.- Спр 208.- Арк. 35;
2. ЦДІАУЛ. – Ф. 359.- Оп. 1.- Спр. 282.- Арк. 25;
3. ЦДІАУЛ. – Ф. 359.- Оп. 1.- Спр. 331.- Арк. 81, 82, 84;
4. Державний архів Львівської області – Ф. 110.- Оп. 3.- Спр. 1601;
5. Державний архів Івано-Франківської області – Ф. 2.- Оп. 1.- Спр. 899;
6. Хомишин Г. Пастирський лист "Про політичне положення українського народу в польській державі". – Львів, 1931;
7. Єпископ Григорій Хомишин як "спаситель народу". Лист пресвітера до єпископа. – Львів, 1933;
8. Громадський голос. – 1931. – Ч. 13 (9 квітня);
9. Мета. – 1931. – Ч. 2 (22 березня);
10. Польський консерватизм у відношенні до України // Нова Зоря. – 1933. – Ч. 71 (21 вересня);
11. Українська проблема в освітленні Хомишина // Наш клич. – 1933. – Ч. 2 (26 березня);
12. Українська програма польських консерваторів. Кілька критичних заміток // Нова Зоря. – 1933. – Ч. 1 (30 листопада);
13. Українська тромтадратія // Нова Зоря. – 1931. – Ч. 98 (27 грудня);
14. Чия вина? Наша відповідь "Газеті поранній" // Нова Зоря. – 1933. – Ч. 79 (19 жовтня);
15. Chłód i kultuazyjne umycie ręk // Gazeta poranna. – 1931. – № 9531 (28 marzec);
16. Głos przestrogi // Gazeta Lwowska. – 1931. – № 68 (24 marzec);
17. Ideologia ks. Biskupa Chomyszyna // Słowo polskie. – 1931. – № 84 (26 marzec);
18. Katolicyzm Ukraiński // Nasza Przyszłość. – 1932. – mai;
19. List pasterski ks. Biskupa Chomyszyna // Kurjer Lwowski. – 1931. – № 85 (26 marzec);
20. List pasterski ks. Biskupa Grzegorza Chomyszyna i komentarz Redakcji // Nasza Przyszłość. – 1932. marzec;
21. Odpłacam także moim wrogom tylko dobrem za zło // Gazeta poranna. – 1933. – №10269 (16 kwiecień);
22. Walka o program Ukraiński // Nasza Przyszłość. – 1933. – październik;
23. Wytyczne dla programu zbliżenia polsko-ukraińskiego // Gazeta poranna. – 1931. – №9534 (31 marzec);
24. Сливка Ю.Ю. Реакційна роль уній в історії українського народу. – К.1967;
25. Швагуляк М. Українські консерватори і справа українсько-польських взаємин (1921-1939рр.) // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Torun, 1997;

Геннадій СТРЕЛЬСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ У ВАРШАВІ І ЙОГО ДИРЕКТОР – О.Г. ЛОТОЦЬКИЙ

Після поразки у тривалій боротьбі за державну незалежність і вимушеного відступу за р. Збруч 21 листопада 1920р. на території Польщі знайшли притулок основні військові з'єднання армії УНР (40 тис. вояків) на чолі з головою Директорії С.В. Петлюрою та іншими провідними діячами політичного, державного та військового керівництва УНР. Тут у м. Тарнові був сформований перший екзильний уряд УНР, а також український законодавчий і контрольний орган – Рада Республіки. Відтоді Польща була одним з головних осередків української еміграції. Серед українських емігрантів, які користувалися правом політичного притулку в Польщі у 20 – 30-ті роки, було чимало видатних вчених, що залишили помітний слід у різних галузях українознавства, історії, філософії, економіки, правознавства, військової науки, медицини тощо – В.О. Біднов, П.І. Зайцев, Є.К. Лукасевич, М.Д. Безручко, О.Доценко, О.Т. Назарук, І.І. Огієнко, В.М. Петрів, О.Х. Саліковський, Р.С. Смаль-Стоцький, Б. Лепкий, М.С. Тишкевич, О.Г. Лотоцький, Я.С. Токаржевський-Карашевич, С.Т. Томашівський, Л.Є. Чикаленко, М.Л. Юнаків та ін. Усі ці відомі в Польщі та інших країнах

Європи, але "забуті" на Батьківщині у роки радянської влади продовжували плідну фахову науково-педагогічну, культурно-освітню і дослідницьку діяльність, створювали у Тарнові, Кракові, Варшаві та ін. польських містах українські громадсько-політичні, культурно-освітні і наукові заклади й організації, україномовні журнали тощо.

Серед них особливе місце займає Український Науковий Інститут у Варшаві (далі – УНІ) – науково-дослідна установа, створена зусиллями діячів екзильного уряду УНР при міністерстві віровизнань і освіти. Рішення про організацію цього інституту було схвалене Радою Міністрів Польської Республіки 7 лютого 1930 р.

Одним із засновників і першим директором (1930-1938 рр.) УНІ був видатний письменник (літ. псевдоніми – О. Білоусенко, О. Любенький), публіцист, вчений-історик, економіст, громадсько-політичний діяч, міністр внутрішніх справ та заступник голови екзильного уряду УНР О.Г. Лотоцький.

Його ім'я повернулося до пам'яті народу України лише в роки державної незалежності. Але біографія О.Г. Лотоцького і його величезна творча спадщина, що нараховує майже 2000 публікацій, і сьогодні мало відомі широкій громадськості.

Олександр Гнатович Лотоцький народився 9 березня 1870р. в с. Брониця біля Кам'янець-Подільського в сім'ї православного священика. Освіту здобував у Кам'янецькій, Тифліській та в Київській духовних семінаріях, а потім – у Київській духовній Академії, яку закінчив у 1896р. зі званням кандидата богослов'я. Після невдалих пошуків роботи на ниві освіти влаштувався у Київську палату Державного контролю. 1900 р. у службових справах переїхав до Петербурга. Тут він одержав ширші можливості для літературно-публіцистичної діяльності, яку розпочав у Києві. Одночасно розгорнув активну громадську роботу. Чимало зробив для скасування сумнозвісного указу 1876 р., сприяв виданню україномовних творів у столиці імперії, організації українських фракцій у I та II Державних Думах, наполегливо боронив українську справу перед петербурзькою бюрократією. З 1908 р. О. Лотоцький був активним членом Товариства українських поступовців, пізніше (у червні 1917 р.) – вступив до Української партії соціалістів-федералістів.

Він був одним із засновників видавництва "Вік" у Києві (1895 р.), постійно друкувався у газетах і журналах України: "Громадська думка", "Зоря", "Киевская старина", "Літературно-науковий вісник" та ін. Зокрема, О. Лотоцький був активним співробітником "Записок НТШ ім. Шевченка" у Львові, які видавав М.С. Грушевський.

Коли після лютневої революції 1917 р. зусиллями двох ТУПівських громад було створено Українську Національну Раду у Петрограді, її головою було обрано О. Лотоцького. Ця організація звернулася до українського громадянства в Петрограді (студентів, робітників, офіцерів) із закликом боронити свої національні права, домогтися національної автономії України. [1]

Незабаром він був делегований на Український Національний Конгрес у Києві. У травні 1917 р. О. Лотоцького було призначено губернським комісаром Буковини і Покуття, а з вересня того ж року він стає Генеральним писарем Центральної Ради. З жовтня 1918 р. Олександр Гнатович був міністром ісповідань в уряді гетьмана П. Скоропадського, а потім – Директорії УНР, приклавши багато зусиль для проголошення автокефалії Української Православної Церкви. Зокрема, виступаючи від імені українського уряду на засіданні Всеукраїнського Церковного Собору 12 листопада 1918 р., О. Лотоцький наголошував: "Основна засада української державної влади полягає в тому, що в самостійній державі має бути і самостійна Церква, ... в своїх відносинах до інших церков Українська Церква має бути автокефальною під головуванням Київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними церквами. Автокефалія Української Церкви – це не лише церковна, але й національна необхідність... В імені Уряду Української Держави маю честь оголосити його тверду і непохитну думку, що Українська Церква має бути автокефальною". [2] Незважаючи на опір російських єпископів, одним з перших законодавчих актів Директорії УНР був закон 1 січня 1919 р., яким проголошувалася незалежність, автокефальність Української Православної Церкви.

В двотомній роботі "Автокефалія", яка була написана пізніше, в еміграції у Варшаві, О. Лотоцький дає оцінку та визначає історичне значення Закону 1 січня 1919 р., окреслює всі етапи боротьби за самостійність Української Церкви. [3]

Наступним кроком уряду УНР в церковних справах були переговори у Константинополі, які вів О. Лотоцький з квітня 1919 р. до березня 1920 р. перебуваючи на посаді надзвичайного посла Української Народної Республіки в Туреччині. Він мав спеціальне доручення уряду УНР, яке полягало в проведенні переговорів з Вселенським патріархом про визнання автокефалії Української Православної Церкви.

Але це вкрай нелегке завдання, як згадував пізніше О. Лотоцький, виконати з ряду обставин не вдалося.

Окупація Туреччини військами Антанти і наступ більшовицьких військ на Україну змусили О. Лотоцького покинути обов'язки посла і виїхати в еміграцію до Відня, де він заробляв собі на життя, наймаючись нічним сторожем на фабрику. У 1922 р. О. Лотоцький був запрошений на посаду доцента історії канонічного права в Українському Вільному Університеті в Празі. Тут він займався, крім викладацької, активною науковою діяльністю, видавши конспект лекцій із церковного права, статті про початок християнства в Україні, про церковні устави князів Володимира та Ярослава. Особливе місце у творчості дослідника займала історія книги та її поширення в Україні. Цінними розвідками були статті Лотоцького про своїх видатних сучасників – П. Стебницького, С. Смаль-Стоцького, В. Доманицького, С. Петлюру, С. Єфремова, П. Чижевського, В. Антоновича, В. Симиренка. У Празі Лотоцький почав писати та видавати невеликими уривками власні спогади. Тоді ж ним було написано чимало книг для дітей: казок, читанок.

Велика кількість публікацій Лотоцького в емігрантській пресі стосувалася актуальних проблем політичного життя: про церковні справи в Україні, міжнародні переговори у Лозанні, про українську державність, про діяльність української інтелектуальної еміграції тощо.

У 1925 р. О. Лотоцький дістав запрошення на посаду професора до Варшавського університету. Він дав згоду, і з 1926 р. мав почати виклади. Але виїзд до Варшави з різних причин відкладався. І лише у 1929 р. він переїхав до Польщі і почав працювати на посаді професора кафедри Історії православних слов'янських церков Богословського відділення Варшавського університету. Там же він написав підручники "Закон Божий для семикласових шкіл", "Катехізис – підручник релігії для шкіл народних", "Священна історія Старого Заповіту", "Священна історія Нового Заповіту" та ін.

Водночас О.Г. Лотоцький не припиняв активної політичної діяльності. З 1926 до 1938 р. він був міністром внутрішніх справ і заступником прем'єра уряду УНР в екзилі, брав участь у роботі Українського воєнно-історичного товариства, допомагав Лізі поневолених Росією народів ("Прометей"), студентським організаціям (Українська студентська громада, "Запоріжжя"), співпрацював із редакціями українських політичних часописів ("За незалежність", "За державність", "Ми").

Розповідаючи про культурну працю уряду УНР в екзилі, видатний політичний діяч і історик, перший міністр закордонних справ УНР О. Шульгін підкреслював, що саме О. Лотоцький був ініціатором організації Українського Наукового Інституту у Варшаві. "...Невсипуща, завзята праця директора Інституту проф. О.Г. Лотоцького, що зумів зібрати цінних співробітників, – свідчив він, – подиву є гідна: в час коли пишуться ці рядки (до 1934р.- Г.С.), вийшло вже більше 20-ти томів видань, а ще більше готується до друку". [4] Усього ж з 1930 р. і до припинення роботи у зв'язку з початком Другої світової війни (1939 р.) УНІ підготував і видав понад 70 томів документів і досліджень. За масштабом праці і обсягом публікацій УНІ можна порівняти хіба що з діяльністю НТШ за часів головування М.С. Грушевського. Основними напрямками роботи УНІ були: вивчення господарського життя, історії і культури українського народу, підготовка українських науково-педагогічних кадрів, публікація документів і наукових досліджень. Статут УНІ був написаний О.Г. Лотоцьким. Керівним органом інституту була Наукова колегія на чолі з О. Лотоцьким. Він був також керівником кафедр історії, права і духовних течій. До складу наукової колегії входили: Р. Смаль-Стоцький (керівник кафедри філології), Б. Лепкий (керівник кафедри історії літератури), В. Садовський (керівник кафедри економічних наук). В інституті діяли три відділи: українського господарського і громадського життя, української політичної історії та історії культури, історії церкви. Співробітники інституту поділялися на звичайних та надзвичайних (пізніше – почесних). Останні не були штатними, а отримували дотації на проведення дослідницької і видавничої роботи, що дало можливість залучити до співпраці багатьох видатних українських вчених з інших європейських країн. Серед активних співробітників УНІ були також польські дослідники – Л. Василевський, С. Слонський, В. Томкевич, О. Халецький, М. Хандельсман, Г. Яблонський та ін. Наукова діяльність в інституті проходила в рамках комісій і семінарів. Зокрема, комісію перекладу Св. Письма і богослужбових книг очолював архієпископ Варшавський і митрополит Польщі Діонісій, а комісію польсько-українських відносин – М. Хандельсман. Широка видавнича діяльність УНІ здійснювалась у 13 серіях "Праць", котрі включали документальні матеріали, мемуари, переклади, наукові дослідження. Ось лише деякі з цих видань: Т. Олесевиц. Статистичні таблиці українського населення СРСР за переписом 1926 р. (1930 р., статистична серія), Є. Гловінський, К. Мацієвич, В. Садовський. Сучасні проблеми економіки України (1931 р., економічна серія), Р. Смаль-Стоцький. Українська мова в совітській Україні (1936 р., філологічна серія), А. Яковлів. Українсько-московські договори в XVII-XVIIIст. (1934 р., правнична серія), Діярій гетьмана Пилипа Орлика (1936 р., упорядник – Я. Токаржевський-Карашевич), О. Доценко. Зимовий похід Армії УНР (6. XII. 1919 – 6. V. 1920) (1932), Б. Крупницький. Гетьман Пилип Орлик (1938 р., історична серія), Д. Дорошенко. Нарис історії України (1932-1933 рр., серія підручників), С. Сірополко. Народна освіта в совітській Україні (1934 р., педагогічна серія) та ін. Серед публікацій інституту особливо виділяється розпочате у 1932 р. повне академічне видання творів Т.Г. Шевченка, підготовлене одним з провідних шевченкознавців ХХ ст. П.І. Зайцевим (до 1939 р. вийшло 13 томів з 16 запланованих).

Вагоме місце серед публікацій інституту займають праці О. Лотоцького. Зокрема, у його ґрунтовній двотомній книзі "Автокефалія" (Варшава, 1935, 1938) з'ясовуються канонічні засади автокефалії і висвітлюється історія виникнення та розвитку автокефальних православних церков. Автор докладно розглядає історію болгарської, сербської і румунської церков, головні події в історії української церкви, її боротьбу за самостійність на протязі багатьох століть (від початків християнства до 20-х років ХХ ст.). При цьому він аналізує стан церковного життя на всіх землях України в умовах її розчленування іноземними поневолювачами. Окремо вчений розглядає становище церкви в СРСР та УРСР.

Такою ж ґрунтовністю аналізу і унікальністю використаних джерел відзначаються й інші праці О. Лотоцького з проблем історії православної церкви та церковного права, релігійної думки в Україні: "Українські джерела церковного права" (Варшава, 1931), "Церковна соборність" (Луцьк, 1932), "Український Архиратикон" (Варшава, 1932) та ін. [5]

Вирізняючись виключно широким діапазоном наукових, літературних і громадсько-політичних інтересів, надзвичайною працездатністю, О. Лотоцький виявив себе блискучим майстром пера. Йому належать сотні літературних, публіцистичних, мемуарних, наукових творів, загалом майже 2000 публікацій. Серед них – вірші, книги для дітей: читанки, оповідання, казки ("Лисичка-Сестричка", "Пригоди Вовка-Неситого", "Зайчик-Побігайчик" та ін.), літературні огляди, рецензії, публіцистичні статті, праці з питань економіки,

культури, історії, міжнародної політики, персоналії про видатних діячів України, зокрема кілька окремих книжок про Т.Г. Шевченка і С.В. Петлюру. [6]

Особливе місце у творчій спадщині О. Лотоцького займає трьохтомник "Сторінки минулого" (Варшава, 1932-1934) – справжня перлина української мемуаристики, що охоплює найважливіші події в Україні з 70-х років XIX до 20-х років XXст. З особливою виразністю він змалював галерею образів активних учасників української національно-визвольної драми на зламі століть, особливо доленосних 1917-1920 рр.

Помітне місце у цій галереї О. Лотоцький відводить найбільш яскравим представникам зовнішньополітичної служби України того часу. Тому ця книга є важливим джерелом вивчення проблем новітньої української дипломатії. Остання оцінка ще в більшій мірі відноситься до книги О. Лотоцького "В Царгороді" (Варшава, 1939 р.), присвяченої діяльності дипломатичної місії УНР в Туреччині (1919-1920 рр.). Надзвичайно скрупульозний і переконливий виклад особистих вражень і спостережень О. Лотоцького разом із використанням ним низки унікальних документів і матеріалів робить цей твір винятково цінним джерелом дослідження маловідомих сторінок української зовнішньої політики доби Директорії УНР.

Визначаючи місце О. Лотоцького в науці і суспільно-політичному житті України, О. Шульгін писав: "Це був не тільки письменник, учений, але й справжній державний муж. Це був...фанатик українського відродження, української незалежності. Ніколи не трапив він присутності духа, віри в нашу справу, віри в нашу остаточну перемогу." [7]

Життя О. Лотоцького трагічно обірвалося з початком Другої світової війни. Під час обстрілу Варшави німецько-фашистськими військами спалахнув дах будинку, у якому він мешкав. Переносячи свої рукописи і книги до льоху, О.Г. Лотоцький застудився, захворів на запалення легенів і невдовзі помер (22 жовтня 1939 р.). Похований на кладовищі Воли у Варшаві (пізніше, у 1971 р. був перехований у Баунд-Бруці, США).

Український Науковий Інститут у Варшаві в останні два неповні роки його діяльності очолював інший видатний український вчений – юрист, історик права, громадсько-політичний діяч, дипломат Андрій Іванович Яковлів – автор багатьох праць з історії українського права, зокрема присвячених державно-правовим взаємовідносинам між Україною і Росією: "Московські проекти договірних пунктів з гетьманом І. Виговським" (1933 р.), "Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках" (1934 р.), "Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 року" (1954 р.), "Український кодекс 1743" (1949 р.), "Основи Конституції УНР" (1935 р.), "Історичні традиції української державності" (1937) та ін.

На основі обміну з українськими, польськими та зарубіжними науковими закладами була сформована Бібліотека УНІ, якою завідував й донині маловідомий на Батьківщині український вчений-економіст, професор Євген Гловінський (він же вів діловодство Наукової колегії інституту). У 1939 р. Бібліотека УНІ налічувала близько 10 тисяч одиниць друкованих праць.

На початку Другої світової війни Український Науковий Інститут у Варшаві припинив свою діяльність. Величезний здобуток його майже десятирічної праці, як свідчить публіцист і історик, професор І.М. Самійленко, був конфіскований німецькими окупантами. [8]

Література

1. Відділ рідкісних книг та стародруків НБУ ім. В.І. Вернадського. Колекція листівок.-303.
2. Лотоцький О. Українські джерела церковного права.-Варшава, 1931, с.134.
3. Лотоцький О. Автокефалія.-Т.1.-Варшава, 1935; Т.2.-Варшава, 1938.
4. Шульгін О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. Автентич. відтворення видання 1934 р. Упорядники: Г.В. Стрільський, І.Д. Шевченко.-К., 1998, с.61-62.
5. Докладніше про праці О.Г. Лотоцького з цієї тематики див.: Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.-К., 1993, с. 564-566.
6. Лотоцький О. Державний світогляд Т.Г. Шевченка.-Львів, 1937; його ж. Поезії Тараса Шевченка під російською цензурою.-Львів, 1937; його ж. Симон Петлюра.-Варшава, 1936; його ж. Вірність великій ідеї. Симон Петлюра як політик і державний муж.-Париж-Лондон, 1951.
7. Шульгін О. Лицареві праці//Лицар праці і обов'язку. Збірник, присвячений пам'яті професора Олександра Лотоцького-Білоусенка.-Торонто-Нью-Йорк, 1983, с.29.
8. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. Статті і матеріали.-Філадельфія-Київ-Вашінгтон.-1993, с.71.

Юлія СЕКУНОВА

ВАРШАВСЬКИЙ ПЕРІОД НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Л.Ю. БИКОВСЬКОГО

Лев Юстимович Биковський (1895-1992) – журналіст, інженер-економіст, мемуарист, книгознавець, бібліотекознавець, бібліограф та громадсько-політичний, культурно-освітній і науковий діяч. В той чи інший період він був активним учасником українського національного руху, то беручи участь у роботі Національної бібліотеки